

ТЕЛІЖИНЕЦЬКІ СКАРБИ ДАВНЬОГО М. ГОРОДЦЯ

Давнє місто Городець – одне із 29 городищ на археологічній карті історичної Болохівської землі [1, с. 101]. Воно розташоване у межиріччі Ікви та її притоки Видноги в урочищі Вали, що біля с. Теліженці на Старосинявщині. Дослідникам вдалося встановити, що це городище датується I пол. XIII ст., його відносять до середнього міського поселення за тогочасними мірками. На думку науковців, тут проживало від 2,5 до 3 тис. осіб [13, с. 90], [3, с. 205].

У цілому Болохівщину досліджували вчені-науковці та краєзнавці 18 експедиційних сезонів, 14 було присвячено середньовічному Городцеві. У результаті було зібрано величезну кількість джерел, в переважній більшості – це речові пам'ятки, в тому числі і численні скарби [9, с. 91].

Тривалий історико-археологічний інтерес до розкопок м. Городця проявляв вчений-історик В. І. Якубовський [8, с. 2]. Не можна обійти увагою дослідження цієї тематики і інших науковців. Це І. С. Винокур, О. І. Журко, Л. В. Баженов [7, с. 2]. Потрібно згадати і дві найновіші праці історико-краєзнавчого та літературно-художнього спрямування місцевих краєзнавців 2016 р. – це видання «Старосинявщина в історії та документах», де в окремому розділі описано історію Болохівського Городця [13, с. 12 – 13]. Роком раніше, у 2015 р., була видана літературно-краєзнавча праця місцевої письменниці і поетеси Л. А. Сердуніч «Столиця твого родоводу», де йдеться про історію с. Теліженці, тобто села, де існував колись давній Городець [11, с. 2 – 24].

У Теліженецькому Городищі було «...виявлено вироби з каменю, кістки, металів, а також спалені дерев'яні конструкції будівель, кістки людей, тварин і птахів» [15, с. 40].

Аналіз усіх цих речей XIII ст. наштовхнув дослідників на думку, що в I пол. XIII ст. життя в Городці досягло свого розквіту. «Судячи з матеріалів розкопок, мешканці фортеці володіли передовими для того часу технологіями керамічного виробництва...Знайдено також сліди місцевого ковальського та ювелірного виробництва...» [9, с. 13]. В. І. Якубовський стверджує, що в центрі міста був цілий ремісничий квартал, де було виявлено дві гончарні, зерносушильня, пекарня,

ливарно-ювелірна майстерня [9, с. 91 – 92].

Важливу роль в історичному пізнанні давнього Городця посідають речові скарби, які були виявлені на території його існування. Дослідники стверджують, що скарби приховували в тайниках у «лихолітні воєнні часи монголо-татарських завоювань XIII ст.» [4, с. 5].

«За збереженістю, комплектністю та історико-художньою цінністю цим коштовностям зараз в Україні рівних немає [4, с. 5]. Це справді так, оскільки скарби, які були виявлені раніше, втрачені. Вони вивезені за межі України.

За роки археологічних розкопок на території Городця було виявлено два скарби, бо В. І. Якубовський стверджує, що «деякі представники знаті м. Городець володіли казковими багатствами. Підтверджують це знахідки речових скарбів...» [4, с. 124].

Перший скарб було знайдено в 1973 р. у житловому приміщенні. Коли це житло розчищали, то під порогом, у неглибокій ямці, були виявлені коштовності. Усі вони лежали при купі, а це означає, що скарб було сховано навмисне. Він нараховував 28 прикрас [9, с. 13]. У складі цього скарбу виявлено як комплекти прикрас жіночого вбрання, так і чоловічі убори. До категорії жіночих прикрас скарбу належали підвіски, браслет, дужки колтів, корсунчик мармуровий, перстень із зображенням оленя на щитку. До чоловічих уборів першого скарбу належить унікальний медальйон. Він виготовлений з кістки. На ньому зображено святого Георгія Побідоносця. Цьому медальйону ідентичних зразків не знайдено. Він неповторний, навіть шедевральний у ювелірному мистецтві не тільки Болохівської землі, але й для Русі-України чи Галицько-Волинської держави [15, с. 21].

Другий скарб складався з 32 прикрас жіночого костюму і був виявлений у 1978 р. у сховку зерносушильного приміщення. [16, с. 2]. «В цілому прикраси виконано на високому професійному рівні. Серед матеріалів ювелірного мистецтва Давньої Русі подібних виробів не знайдено» [14, с. 81]. Серед нашійної групи прикрас були виявлені різні комплекти виробів: гривні, підвіски, намистини. Близьких аналогій цим ювелірним виробам не знайдено, тому це дозволяє зарахувати їх до місцевих зразків прикрас XIII ст.

Отже, прикраси і коштовності, які належали до двох скарбів і були виявлені на території середньовічного Городця, налаштовують на висновок про високий рівень майстрів ювелірного ремесла у II пол. XII – I пол. XIII ст. У їхньому складі є чоловічий і жіночий костюмні убори. Ювелірні зразки демонструють своєрідність, а нерідко і унікальність, бо не мають повторень не тільки в Болохівській землі, але й на теренах усіх тодішніх українських земель.

Серед 8 приміщень виробничого призначення, які були виявлені протягом археологічних експедицій, у м. Городець було виявлено ювелірну майстерню. Це сталося в польовому розкопачному сезоні 1977 р. Майстерня розташовувалася на території міста, в окремому приміщенні поряд із житлами городян. Ймовірніше за все така майстерня мала розташовуватися поряд із житлом самого майстра-ювеліра [15, с. 73].

В одній половині приміщення була глинобитна піч житлового призначення, а в другій – виробнича піч для розігрівання кольорових металів. Підлога тут глиняна і була зафіксована на глибині 1,6 м від сучасної поверхні [2, с. 6].

Варто звернути увагу і на окремі знахідки, які теж свідчать про розвиток ювелірної справи в м. Городці. Це кам'яна форма, в якій відливали дешеві колти, які призначалися для сільського населення. «Про місцеве ювелірне лиття свідчать також знахідки гончарного тигля, виявленого у Болохівському м. Городець у 1977 р. [14, с. 83]. Він являв собою кулясту посудину діаметром 4 см. На стінках гончарного тигля були виявлені сліди решток розплавленої міді.

Ще одним важливим доказом діяльності місцевих ювелірів є наковальня. Вона належить до числа ювелірних пристосувань з подовженим рогом. Це рідкісна знахідка.

Отже, наявність ювелірної майстерні та спеціальних ювелірних пристроїв засвідчує існування цього ремесла на території Болохівського м. Городець.

Факти виготовлення численних прикрас на території давнього Городця не викликають сумнівів. Більш відкритим залишається питання матеріалів, з яких виготовлялися ці прикраси. Однозначно, вони були різноманітними, в залежності від призначення чи використання. Найцінніші зразки виготовляли із золота, срібла,

позолоти срібла, часто використовували камінці-самоцвіти. Крім того, брали в роботу і більш доступні матеріали – залізо, мідь, бронзу, камінь, зрідка кістки. Нерідко було поєднання дорогоцінних металів, наприклад, золота і срібла, золота і каміння, заліза чи срібла і каміння. Дуже рідко, але зустрічалися прикраси зі скла чи кераміки. Про це свідчать поодинокі знахідки уламків скляних браслетів, інших керамічних прикрас чи елементів одягу.

При виготовленні ювелірних виробів городецькі майстри використовували відомі на той час техніки обробітку і виготовлення прикрас з коштовних металів. Серед них: зернь, скань, чернь і емаль. Місцеві ювеліри уміло поєднували ці техніки між собою, застосовували нові та створювали справжні шедеври. Про них казали: «...давньоруські златоковалі були справжніми чарівниками», а про їхні здібності – «дивовижні творіння людських рук» чи «скарби унікальних ювелірних виробів XI – XIII ст.» [14, с. 17].

При виготовленні різних прикрас застосовували різні техніки і прийоми. Ювелірні майстри Болохівського Городця могли створити вироби, використовуючи найскладніші техніки. Тут може привернути увагу срібний з позолотою колд (прикраса оголов'я) з теліженецького скарбу. Він виконаний у техніці перегородчастих емалей, яка була найвищим досягненням середньовічного ювелірного мистецтва.

Для виготовлення браслетів використовували техніку кування з срібної тонкої пластини. Для медальйонів – техніка різьби низького рельєфу, зокрема так виготовлений унікальний медальйон із зображенням Архангела Георгія. Був цікавий спосіб виготовлення таких прикрас, як стрічка-рясни. Вона складається з 7 порожнисто цілих срібних з позолотою бляшок, які скріплені між собою шарнірними з'єднаннями. У гнізді кожної бляшки – камінець-самоцвіт. В цілому ця прикраса виконана на високому професійному рівні. Серед матеріалів ювелірного мистецтва Русі-України подібних виробів не знайдено. Коли виготовлялися такі нашійні прикраси, як підвіски, то застосовували техніку тиснення із листового срібла з позолотою. Ще одні прикраси на шию – намистини були виготовлені зі срібла з позолотою з гладкою поверхнею. Для виготовлення самих намистин

городецькі ковалі використовували вже згадувані техніки зернь і скань, а намистини робили ажурними, каркасними та з прорізами. «Уміле поєднання цих технік створювало неповторну світлотіньову гру і складалося враження навкруги розлитого світла» [14, с. 17].

Отже майстри-ювеліри, які жили і працювали в XII – XIII ст. в давньому Городці, були високопрофесійними і талановитими та виготовляли унікальні шедеври – прикраси, яким не було аналогів ні за мистецькою цінністю, ні за технікою створення.

Прикраси і коштовності, які були віднайдені у Болохівських городищах були надійними оберегами, бо мали потаємне, містичне значення. Саме за таким критерієм болохівські жінки обирали собі прикраси. А те, що підбирали прикраси не випадково, це факт. До такого висновку прийшли вчені, дослідивши численні знахідки археологів і поєднавши їх із віруваннями та побутом наших предків [10, с. 112]. Дзвінки скроневі підвіски жінки одягали, щоб відлякувати злих духів, сприяти збільшенню врожаю та достатку. Тринамистинні кільця пов'язували з ідеєю сонця. Тому, якщо болохівська жінка хотіла знаходитись під захистом могутнього сонця, то одягала велику кількість таких кілець на себе [15, с. 17 – 18].

Особливе оберегове значення болохівська жінка надавала такій шийній прикрасі, як гривня. Шия була не прикрита одягом, і тому їй потрібен був обов'язковий захист. Тому шийна гривня була дуже поширеною прикрасою. Поширена настільки, що її носили і чоловіки.

Амулети-«змійовики» мали захистити власницю від хвороб, особливо лихоманки. А назву свою «змійовики» отримали через зображення на тильному боці зміїного гнізда і напису із заклинанням проти хвороб. Вчені це поєднують з уявленнями про змієногу жінку, яка була богинею. Її супутниками були птахи і змії. Ця богиня за давніми повір'ями мала нібито велику захисну силу [12, с. 210]. Хрестики теж виявлено під час розкопок давнього м. Городець. Це так звані хрестики- корсунчики. Вони виготовлялися з різних матеріалів, в залежності від побажань замовника. Були й такі прикраси, які дуже рідко зустрічалися у болохівських скарбах, бо це був поховальний інвентар, який супроводжував прах

померлого. Серед іншого там можна було виявити наручні прикраси – скляні браслети, точніше їх уламки [14, с. 13].

Прикраси мали шлюбне призначення. Наприклад, колти як підвіски носили переважно дівчата як символ невинності і незайманості. Часом такі прикраси виконували роль весільного вінця [13, с. 38].

Обов'язковими елементами повсякденного і парадного убору жінок давнього Городця були переважно прикраси оголов'я та нашійні. До них можна віднести колти, браслети, намиста, медальйони, гривні, підвіски та інше. Усі ці прикраси були виявлені у теліженецьких скарбах. Але серед них були прикраси, які так би мовити були «обов'язковими» для жінок. Перш за все, прикрашали голову підвісками, які кріпилися до головного убору [6, с. 111]. Такі підвіски формували із срібних бляшок, прикрашали намистинами, які під час ходи жінки брящали.

Заможні городянки носили колти парою. Ці підвіски мали отвір у верхній частині, у який можна було покласти різні пахощі або просочений запашним маслом клаптик бавовни. Колти, знайдені у Городці, прикрашені зображенням парних птахів, кучерявим деревом.

Браслети і персні – прикраси для рук мешканок Болохівщини. Браслети прикрашали зап'ястя, а персні-пальці на руках. Часом браслети ще й скріплювали біля зап'ястя довгі рукави жіночих сорочок для зручного прийому їжі. Але якщо починалися танці, то жінки такі браслети скидали і розпускали рукави.

Варто зауважити, що чоловіки, які мешкали в Болохівській землі, як і жінки, носили прикраси, але вони не відрізнялися різноманітністю. Це були медальйони, персні-печатки, гривні, браслети.

Поширеною чоловічою прикрасою були персні-печатки. Зазвичай на них позначали гербові знаки, а навколо знаку геометрично-рослинно-тваринний візерунок. Перстень, який було виявлено в теліженецькому скарбі, трохи відрізняється. На його щитку зображений олень.

Отже, наведений огляд жіночих і чоловічих прикрас, дозволяє зробити висновки. Складовими парадних уборів, які були поширені на території міста Городця були дуже різноманітні, масово розповсюджені, можливо, улюблені

прикраси населення Болохівської землі.

За результатами археологічних розкопок та наукових досліджень давнє місто Городець Болохівської землі існувало у 12-13 ст. За мірками того часу, вважалося таким поселенням, де могло проживати більше як 2,5 тис. осіб. Доведено, що місто мало центральну частину, житлові господарські приміщення, ремісничі майстерні, в тому числі, і ливарно-ювелірну. Тут було виявлено численні скарби, коштовності і прикраси. Ці зразки ювелірної справи свідчили про свою унікальність і неповторність, бо подібних більше в Болохівщині та й в Русі-Україні не було виявлено. Вражає і те, що такі прикраси і коштовності були виконані на високому професійному рівні і стали своєрідними мистецькими шедеврами місцевих майстрів-ювелірів. Стає зрозуміло, що такі високо-технологічні зразки ювелірного мистецтва можна було створити лише завдяки розвинутій ювелірній справі. Під час аналізу наявного історичного та археологічного матеріалу та в результаті проведеного дослідження, було також встановлено те, що скарби, коштовності і прикраси давнього Городця можна розділити не лише за традиційною класифікацією: вироби жіночого вжитку чи коштовності чоловічого використання, але вдалося також класифікувати коштовності та прикраси і за іншими критеріями – техніками та прийомами обробітку та виготовлення прикрас, матеріалами, з яких створювалися ювелірні вироби, особливостями значення та призначення коштовностей та прикрас.

Отже, можна стверджувати, що у болохівському Городці ювелірне мистецтво процвітало. Ювелірна прикраса була у широкому вжитку як у чоловіків, так і у жінок, як і у представників багатих станів, так і у бідних.

Список використаних джерел

1. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність. – Монографія. Олуйко В. М., Слободянюк П. Я, Баюк М. І. за загальною редакцією Смолія В. А., Слободянюка П. Я. Хмельницький, 2005. – 339 с.

2. Болохівщина: осягнення історії. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої 800-літтю міста (17 – 18 вересня, 2009 р.) /

- О. Журко. – Хмельницький; ПП Мельник А. А., 2009, - в 2-х частинах; 1 ч. – 241 с.
- Журко О. І. Болохівська земля XII – XIII ст.: новітні пошуки історико-археологічного дослідження – реалії і сподівання. 4 – 10 с.
3. Винокур І. С. Болохівська земля в історії Русі-України Острогана в Україні і Європі. Старокостянтинів, 2001. – С. 205 – 2012.
4. Винокур І. С., Гуменюк С. К. Археологічні пам'ятки Хмельниччини:
5. Конспект лекцій на допомогу студентам. – Кам'янець-Подільський, 185. – 40 с.
6. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 12.12.2023)
7. Єсюнін С. М. Незнане Поділля. «Бедрихів край». Городок. 2012. – 156 с.
8. Колотило Т. М. Археологічне вивчення Синявщини у новітній час. Газета «Колос». 1996. 21 серпня (№62). С. 3.
9. Олуйко В., Грищук Б., Єсюнін С. Болохівська земля. Хмельницький: Поліграфіст, 2008. – 32 с.
10. Пилявецька битва 1648 року в історії України. Матеріали всеукраїнської науково-рактичної конференції присвяченої 400-річчю від дня народження Б. Хмельницького (22 – 24 вересня 1995 року) В. І. Якубовський. Дослідження Болохівського феодального центру біля села Теліженці. Стара Синява, 1995. 90 – 94 с.
11. Рибаків Р. А. Київська Русь і руські князівства XII – XIII ст. – М. : Наука, 1982.
12. Сердунич Л. А. Столиця твого родоводу (Історія села Теліженці Старосинявського району Хмельницької області.: Історико краєзнавче видання). – Хмельницький: ФОП Крисюк, 2015. – 308 с.
13. Сицинський Ю. І. Болохівське князівство (1150 – 1257) / упоряд., передм. А. М. Трембіцького. – Хмельницький, 2004. – 27 с.
14. Старосинявщина в історії та документах / автори – упоряд. В. Байдич, Ю. Олійник, Л. Сологуб. – Хмельницький.: ФОП Мельник А. А., 2016. – 304 с.

15. Якубовський В. І. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 143 с.

16. Якубовський В. І. Болохівська земля XII – XIII ст. Історія, матеріальна культура, економіка. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2020. – 352 с.

17. Якубовський В. І. Розкопки Болохівського міста Вали. Газета «Колос». 1996. 21 серпня (№62). С. 2.